Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas 2003 m. balandžio 5 d. Nr. 67 (14)

Saturday supplement April 5, 2003 No. 67(14)

Vilniaus astronomijos observatorijai 250 metų

Dr. Libertas Klimka

„1753 m. vasario 28 d. labai didelis juodas erelis, skrisdamas per miestą, ne kur kitur, o kaip tik ant statomos observatorijos sienų nutūpė ir ilsėjosi,", — taip rašė profesorius Tomas Žebrauskas laiške mecenatui kunigaikščiui M. K. Radvilai. Tai pirmoji data, paminėta netrumpoje Vilniaus astronomijos observatorijos istorijoje. Taigi šiemet sukanka 250 metų, kai buvo sumanyta ir pastatyta ši mokslo šventovė. Iš dabar veikiančiųjų Europoje, vilniškę įkūrimo data lenkia tik Paryžiaus (1671 m.), Grinvičio (1675 m.). Berlyno (1700 m.), Sankt Peterburgo (1726 m.) observatorijos.

Dangaus gaublys, pagamintas 1750 m. prūsų meistro. J. F. Enderšo.

Senoji astronomijos observatorija — Vilniaus universiteto pasididžiavimas ir puošmena, senamiesčio legenda. Ir jos įkūrimo laikmetis labai įdomus, nes būtent tuomet mokslas ėmė darytis svariu visuomenės raidos veiksniu. Naujausi astronomijos laimėjimai, paskatinti heliocentrinės teorijos triumfo, išlaisvino protą nuo scholastikos varžtų. Observatorijos įkūrimas Vilniaus universitete sutapo su galutiniu gamtos mokslų atsiskyrimu nuo filosofijos bei eksperimentinio gamtos tyrimo metodo diegimo pradžia. Lietuvoje tai vyko kiek vėliau nei išvystytos pramonės šalyse. Ir ne todėl, kad mūsų profesūra nebūtų kėlusi sau aukštesnio lygio uždavinių, jaustųsi gyvenanti ir dirbanti Europos užkampyje, tiesiog istorinės aplinkybės nebuvo palankios mokslui.

Būtina pabrėžti, kad šis mūsų mokslo įvykis turėjo netrumpą priešistorę. Žinių apie astronominius prietaisus Lietuvoje yra iš XVI a. Popiežiaus nuncijus vyskupas B. Bongiovanis, aprašinėdamas Valdovų rūmų Vilniuje turtus, pažymi: „Čia yra laikrodžių žmogaus didumo su figūromis,... pasaulis su visais dangaus ženklais" (dangaus gaublys). Antikvarinės herologijos draugijos muziejuje Londone saugomas stalinis laikrodis, kurį 1525 m., karaliaus Žygimanto Senojo užsakymu, būsimajai karalienei Bonai Sforcai pagamino meistras Jokūbas Čekas. Šį ano meto technikos šedevriuką galima vadinti astronominiu: ciferblate matomas Saulės kelias Zodiako žvaigždynais bei Mėnulio fazių kaita. Ir Vilniaus šviesuomenės pažintis su heliocentrine teorija buvo ankstyva. Apie tai galima spręsti iš tokių istorinių faktų. Karaliaus rūmuose sekretoriumi dirbo profesorius Voicekas Brudzevskis, dėstęs astronomiją N. Kopernikui Krokuvos akademijoje; Vilniuje buvojo ir jo draugas, veikalo *Apie dangaus sferų sukimąsi* leidėjas Georgas Retikas. Garsioji knyga, prabangiai įrišta oda su išspaustu superekslibriu, buvo karaliaus bibliotekoje, vėliau ji atiteko Vilniaus universitetui. Pažymėtina, kad teleskopo išradėjas įžymusis G. Galilėjus teiravosi apie galimybes Vilniuje išleisti savo darbus. Laiške valdovui Vladislovui IV Vazai jis rašo, pasiuntęs į Lietuvos sostinę lęšių rinkinį. Koks jo likimas — nežinoma, tačiau jau 1632 m. matematikos mokslų profesorius Osvaldas Kriūgeris (1598—1655) su savo studentais teleskopu stebėjo Merkurijų, Venerą, Jupiterio palydovus.

Astronomija ir kosmografija Vilniaus universitete buvo dėstoma kaip gamtos filosofijos dalis nuo pat įkūrimo datos 1579 m. Ypač buvo vertinamas praktinis astronomijos aspektas, — jos žinios būtinos kalendoriui sudaryti, bažnytinėms šventėms apskaičiuoti, Saulės laikrodžiams konstruoti, kartografinių darbų metu geografinei platumai nustatyti. Gabiausi O. Kriūgerio mokiniai išspausdino pirmuosius astronominio turinio leidinius; iš jų ankstyviausia — 1639 m. A. Dyblinskio knyga *Astronomijos šimtinė*. Tačiau 1655 m. Vilniaus okupacija ir kitos nelaimingo karo su Maskva pasekmės ilgam sustabdė gražiai plėtotus mokslo darbus. Naujam pakilimui buvo susikaupta tik XVIII a. viduryje. Kai 1752 m. Tomas Žebrauskas grįžo iš Prahos po stažuotės pas garsųjį profesorių J. Steplingą ir universiteto vadovybei išsakė savo ketinimus kurti observatoriją, prieštaravimų nebuvo. Rektorius J. Juraga padėjo išrinkti vietą ir surasti mecenatų. Pagrindine fundatore tapo garsios Lietuvos didikų šeimos atstovė Elžbieta Oginskaitė-Puzinienė. Observatoriją nutarta statyti virš senosios kolegijos pastato. Ją sudarė reprezentacinė Baltoji salė, virš jos įrengtas prietaisų paviljonas, du bokšteliai ir atvira stebėjimų terasa. Projektavo pats T. Žebrauskas, jis, beje, laikomas vienu iš vilnietiškojo baroko architektūros kūrėjų. 1753 metais mūro darbai buvo baigti, uždengtas ir stogas. Net nelaukdamas, kol observatorija bus galutinai įrengta, profesorius T. Žebrauskas pradėjo stebėjimus. Pirmasis jo darbas — Vilniaus geografinės platumos matavimas, atliktas gana paprastai — vizuojant Šiaurinę, tačiau labai kruopščiai. Įdomu, kad nuo koordinačių tikslinimo savo darbą pradėdavo beveik kiekvienas kitas observatorijos direktorius. O buvo jų viso devyni: Tomas Žebrauskas (1714—1758), Jokūbas Nakcijonavičius (1725—1777), Martynas Odlianickis-Počobutas (1728—1810), Janas Sniadeckis (1756—1830), Petras Slavinskis (1795—1881), Mykolas Hlušnevičius (1797—1862), Jegoras Fusas (1806—1854), Jegoras Sableris (1810—1865), Piotras Smyslovas (1827—1891). Dažno jų veikla žymėjo naują svarbų observatorijos raidos ir darbų etapą, — stengtasi įsigyti vis tobulesnių prietaisų, nuolat gerinti stebėjimų bazę.

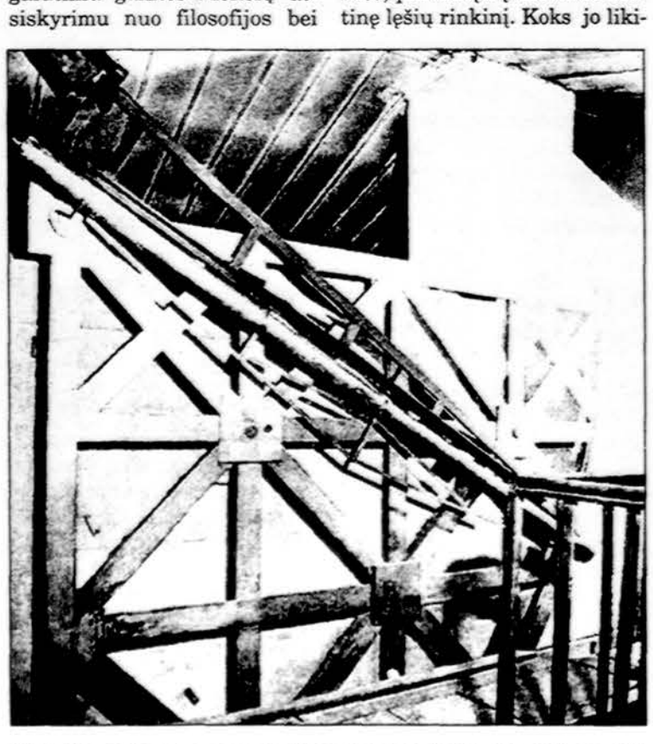

Didysis kvadrantas, pagamintas garsiojo Londono meistro. Dž. Ramzdeno.

Pirmasis observatorijos prietaisas — anglų darbo reflektorius, įdomus medine altazimutine montuote. Ant jo

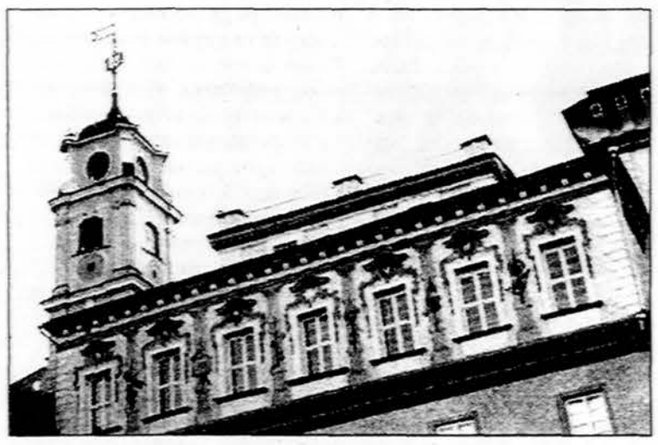

Senoji Vilniaus astronomijos observatorija šiandien.

vamzdžio, aptraukto oda, įspaustas kunigaikščio M. Radvilos dedikacinis įrašas. Labai įdomų mokslo istorijos požiūriu teleskopą 1761 m. observatorija gavo iš profesorių Ž. Fleré ir Ž. Rosinjolio, Prancūzijos emigrantų. Tuo prietaisu anksčiau naudojosi įžymieji astronomai Dž. Maraldis ir N. L. Lakailis. Paryžiaus mechanikas Kanive, dirbęs pas Ž. Lalandą, buvo priderinęs prietaisui siūlinį mikrometrą. Deja, šio unikumo neliko nė pėdsakų.

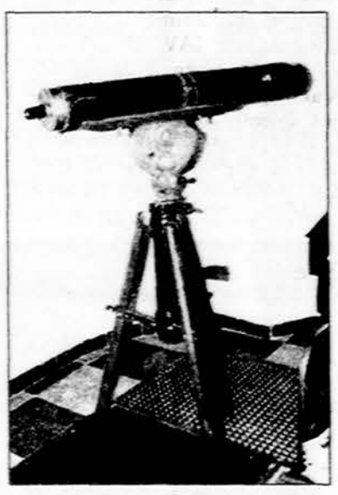

Pirmasis observatorijos teleskopas — kunigaikščio M. Radvilos dovanotas reflektorius.

Direktoriaujant M. Počobutui, observatorija savo įranga, sakoma, nenusileido garsiajam anglų Grinvičiui. Nauji prietaisai buvo užsakinėjami geriausiose to meto Europos dirbtuvėse. Taip Vilniuje atsirado žymaus anglų mechaniko Dž. Ramzdeno didysis sieninis 8 pėdų kvadrantas, pasažinis 6 pėdų instrumentas ir montuotė kito anglų meistro Dž. Dolondo teleskopui. Dar observatorija yra turėjusi Ramzdeno keturis mažesnius 1,5–2 pėdų kvadrantus, oktantą, ekvatorialą, kampų dalijimo mašiną, du teodolitus. Puikus auksarankio meistro darbų rinkinys. Dolondo ir sūnaus firma išgarsėjo pasaulyje, pirmoji pradėjusi gaminti sudėtinius archromatinius lęšius. Paryžiaus meistrų darbus atstovauja karališkojo laikrodininko K. Pasemano stalinis teleskopas (J. Masalskio dovana) ir kito meistro Kanive 10 pėdų sekstantas bei 4 pėdų teleskopas. Moderniems prietaisams M. Počobutas pastatydino Naująją observatoriją — priestatą vidiniame kiemelyje. Jis buvo užbaigtas 1788 m., vadovaujant architektui M. Knakfusui. Per visus tris aukštus iki pat pamatų priestate išmūryta didelių smiltainio blokų siena, prie kurios nejudamai pritvirtintas didysis kvadrantas. Blokus teko atsigabenti vandens keliu net iš Vokietijos, Bremeno apylinkių. Priestato frizą papuošė tarp Zodiako ženklų įkomponuoti žvaigždynų Skydo ir Jautuko simboliai. Abu pavadinti Lietuvos valdovų — Jono Sobieskio ir Stanislovo Poniatovskio garbei. Jautuką dangaus skliaute 1773 m. įvardijo pats observatorijos direktorius; M. Počobuto autoriteto dėka žvaigždynas buvo įtrauktas į žinomiausius žvaigždėlapius. Ir išbrauktas iš tų žvaigždėlapių taip pat mūsų tėvynainio — klaipėdiškio F. V. Argelanderio — pastangomis, kai buvo nutarta sumažinti žvaigždynų skaičių iki 88. J. Sniadeckiui tapus observatorijos direktoriumi, vėl teko rūpintis įrangos atnaujinimu, — astronominių stebėjimų metodika XIX a. pradžioje evoliucionavo itin sparčiai. Geriausias iš tuo laikotarpiu įsigytų prietaisų — vokiečių konstruktorių G. Reichenbacho ir G. Ertelio vertikalusis ratas geodeziniams matavimams. Juo pasinaudojo taip pat ir garsioji K. Tenerio ekspedicija, atlikusi Baltijos šalių trianguliaciją. Šį observatorijos veiklos tarpsnį primena S. Plioslio refraktorius, pagamintas Vienoje. Meistras, kaip žinia, išrado paprastesnį achromatinio objektyvo gamybos būdą — atskiriant sunkiojo ir lengvojo stiklo lęšius oro tarpeliu.

M. Počobuto ir J. Sniadeckio laikais observatorijos darbo kryptys buvo mažųjų planetų, okultacijų ir užtemimų stebėjimai, geografinių koordinačių matavimai. Rezultatai būdavo skelbiami žymių Europos astronomijos centrų leidžiamuose darbų rinkiniuose. Po represinio Vilniaus universiteto uždarymo 1832 metais, observatorija toliau tęsė savo veiklą, paversta Vyriausiosios Pulkovo observatorijos, įkurtos netoli Sankt Peterburgo, filialu. Direktoriaujant P. Slavinskiui buvo įsigytas puikus G. Merco teleskopas-refraktorius su laikrodiniu mechanizmu. Naujo prietaiso įrangai teko perstatyti vieną iš senosios observatorijos bokštelių, nuardžius du jo tarpsnius ir uždengus kupolu. Gaila, kad mokslo poreikių dėlei teko paaukoti architektūrinę darną.

Garsiųjų anglų meistrų Dž. Dolondo ir Dž. Ramzdeno achromatinis teleskopas.

XIX a. antroje pusėje Vilniaus observatorijoje dirbusiems mokslininkams J. Sableriui, M. Gusevui, P. Smyslovui pavyko suformuoti astrofizinių tyrimų užuomazgas, vėl išgarsinusias observatoriją. Vilniuje pirmąkart pasaulyje nuo 1868 m. pradėta sisteminga Saulės dėmių dinamikos fotografinė tarnyba. Iš kitų novatoriškų darbų minėtini Saulės paviršiaus spektriniai tyrimai, žvaigždžių fotometrija. Keletą metų observatorija leido pirmąjį Rusijos imperijoje tiksliųjų mokslų žurnalą *Vestnik matematičeskich nauk*. Darbui naujomis kryptimis įsigyta ir moderniška aparatūra. 1864 m. į Vilnių atgabentas antrasis pasaulyje fotoheliografas, 1868 m. — vienas iš keturių F. Šverdo fotometrų, 1870 m. — G. Merco spektroskopas. Pastarieji du išliko iki mūsų dienų. Tai tikrai reti mokslo ir technikos istorijos paminklai. O M. Gusevas parašė pirmąją observatorijos istoriją, tuo pažymėdamas jos šimto metų jubiliejų.

Įrengiant fotometrą, 1866 m. pradėtas perstatinėti ir antrasis observatorijos bokštelis. Tačiau jame pagal seną astronomų tradiciją palikta vietos laikrodžiui. Dar daugiau: direktorius P. Smyslovas pasirūpino, kad vilniečiai turėtų iš tiesų tikslų laiką. Senasis mechanizmas buvo parduotas į metalo laužą, laikrodiniai varpai — Šv. Dvasios cerkvės brolijai. O į bokštelį įmontuotas elektrinis Ričio firmos Edinburge mechanizmas, sujungtas su astronominiu Dž. Šeltono laikrodžiu. Naktį didelį stiklinį ciferblatą apšviesdavo 12 dujų ragelių šviesa. Tiksliai dvyliktą dienos nuo Pilies kalno nuaidėdavo patrankos šūvis, nes kareiviams buvo duotas senas teleskopas laikrodžio rodyklėms sekti.

Tačiau XIX a. viduryje prasideda ir observatorijos turtų draskymas. Dar 1843 m. akademikas V. Struvė, didelis senosios knygos mėgėjas, pats atrinko 500 vertingiausių istoriniu požiūriu tomų Pulkovo observatorijos bibliotekai.

Nukelta į 2 psl.

Naujosios observatorijos frizas su žvaigždynų figūromis.

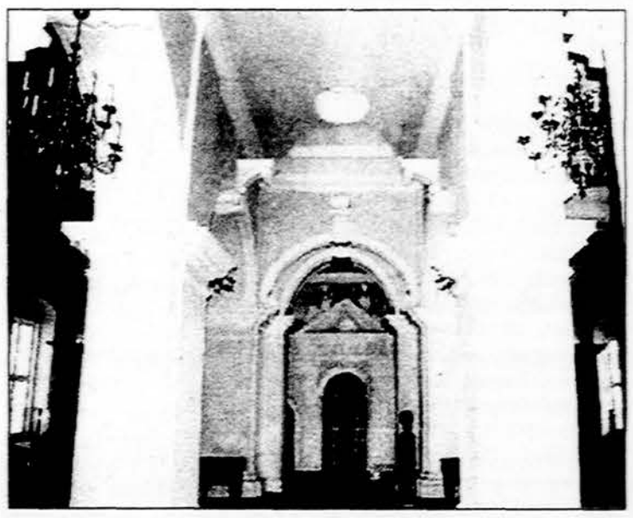

Puošnioji Baltoji salė, iš kurios prietaisai per angą lubose būdavo pakeliami į stebėjimų paviljoną.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose:

Vilniaus astronomijos observatorija: lobiai ir istorija. — 1 psl.

Čikaga susilaukė „Ledi" iš Los Angeles. — 2 psl.

Lietuvos teatro kelias; kai išėjusieji pagaliau sugrįžta. 3 psl.

Išeivijos spaudos bibliografija; lietuviškos prozos rinkinys vokiškai. 4 psl.

Los Angeles Dramos sambūris, atvežęs Čikagon Jono Mackonio komediją „Ledi Makbet iš Akmenės", su JAV LB Kultūros tarybos pirm. Marija Remiene (antroje eil. viduryje), kuri rūpinosi šios šventės ruošimu, o pelną skyrė *Draugo* paramai. Visos nuotraukos Jono Kuprio.

„Ledi Makbet iš Akmenės"

„Visam pasauly niekas taip nemoka /
Kaip lietuvaitės džiaugtis ir mylėt..."

Bet jos moka ir verkti. Ir labai sėkmingai. Išsižliumbia, ką tik nori. O jeigu jau nepasiseka, tai saugokis jų kerštо. Pakliūsi — dangus su žeme susimaišys. Šia tiesa praėjusį sekmadienį, kovo 30 d. galėjo įsitikinti pusšešto šimto žmonių, sugūžėjusių į Jaunimo centrą Čikagoje pažiūrėti Los Angeles Dramos sambūrio iš Kalifornijos čia atskraidintos komedijos. Tiek daug svečių čia ruošiamas renginys jau seniai bematė. Ir namo jie važiavo patenkinti. Liūdnokas, „sunkias" dramas žiūrėję praeityje, čikagiškiai laukė ko nors linksmesnio, ir šį kartą JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė Marija Remienė jų neapvylė. Komedija „Ledi Makbet iš Akmenės" patiko visiems, nors ir prasidėjo verksmu. Tačiau tos „graudžios ašaros" greitai pavirto smagiu juoku. Mat jų priežastis labai aiški ir paprasta: pasiekti savo tikslą.

Aktore tapti užsigeidusi, daili mergina Zita (Indraja Šulcaitė) iš Akmenės atvyksta į Vilnių laikyti įstojamųjų egzaminų į Meno akademijos teatrinį fakultetą. Jai nepasiseka. Aišku — kalti su provincijos mergiote tyčia susidoroję egzaminatoriai. Nelaimingoji atbėga į fakulteto rūbinę ir pravirksta prie rūbininko (Jurgis Kajota) kojų. Geresnės vietos verkti gal ir nerasi, bet ką tai padės? O vis dėlto padeda. Kerštu egzaminatoriams užsidegusi, būsimoji aktorė ašaromis prisišaukia senyvo rūbininko dėmesį. „Nuo tavo riksmo visi mano plaukai sutino" — kuria pagalbos planą rūbininkas, savo plike šviesdamas, kaip angelų nublizgintas mėnulis. Ir čia žiūrovai pradėjo kvatotis. Kvatojosi jie, kai rūbininko paslėpta nuskriaustoji klausėsi čia apsiaustų pasiimtimti užėjusių egzaminatorių — režisieriaus Narcizo Buroko (Amandas Ragauskas) ir jo simpatijos docentės Petronėlės Radžiūtės (Daina Žemaitaitytė) — intymaus pokalbio, paskui, pagal tas nuogirdas sukūrusi kerštо planą ir iš rūbininko gavusi egzaminatorių adresus, Zita ėjo į jų namus, visaip makalavo slaptų meilių planus, kol jos aktoriški gabumai ryškinti vienas kitą apgaudinėjančius meilužius ir be egzaminų paaiškėjo, visiems susirinkus į vieną kavinę. Tai ir visas komedijos turinys. Ledi Makbet iš Akmenės grįžo namo melžti karvių, tikėdamasi kitais metais į akademiją įstoti be egzaminų. Taigi turinio nedaug, bet žiūrovams juoko pakako. Čia jau režisieriaus Algimanto Žemaitaičio nuopelnas. Jo sugebėjimas išryškinti komedijos smulkias scenas ir vykusiai pateikti žiūrovams charakteriams pritaikytus šmaikščius pasiliežuvavimus.

„Mano žmona angelas," — iškėlęs rankas į dangų savo ištikimybę jai kartoja vyras.

„O mano dar gyva", — pasididžiuodamas pasigiria jam scenos kolega.

„Tu su mano vyru miegojai", — kerta kaimynei įtari žmona.

„Su tokiu vyru negi užmigsi", — kitaip įvertina jos vyrą įtariamoji.

Tokie ir į juos panašūs smulkmeniškai išbaigti žodiniai „spraktukai", prie jų gabiai pritaikyti aktorių judesiai, laikysena, rankų mostai, veidų išraiškos žiūrovams linksmą nuotaiką ir sudarė. Tik ar daug kas suprato, kiek darbo bei kantrybės reikėjo režisieriui iš mėgėjų padaryti vos ne profesionalius aktorius. Ir taip pat — kiek paklusnumo prireikė toms plonoms merginoms bei dailiems vyrukams, kol jie visi, šmaikščiai po sceną sukinėdamiesi, galėjo įtikinančiai juokinti žiūrovus. Tad jeigu komedija pasisekė, bent pusę visų pastangų reikia ir vaidintojams atiduoti. O bendra žiūrovų nuomonė — Žemaitaičiui pasisekė: ir jis, ir vaidintojai savo uždavinį atliko gerai. Ir dar smagiau — iš jų vienuolikos, net aštuoni neseniai iš Lietuvos atvykę. Šalia jau trijų minėtų — Šulcaitės, Ragausko ir Kajotos, penki kiti buvo Edita Kliučinskaitė, Daiva Kamarauskaitė, Remigijus Bobina, Česna ir Rolandas Žukauskas. Scenos vietiniai „amerikonai", jau ne kartą joje sukinėjęsi: Daina Žemaitaitytė, Juozas Pupius ir veteranė Raisa Urbanienė. Scenos daile rūpinosi Sigitas Šniras, kostiumais — (labai vykę) Aušra Maculevičienė, grimu — Aušra Juškaitė, garsais ir muzika — Paulius Jasiukonis, o visą pastatymo dailę kūrė, seniai mums pažįstama scenos žinovė, Ema Dovydaitienė.

Komedija Jono Mackonio (Mackevičiaus) parašyta okupuotoje Lietuvoje 1978 m. Stebėtina: sovietiškumo joje kaip ir nematyti. Ne, nieko nevaliau, teigė režisierius. Ar tada jau buvo galima ir drąsiau prabilti? „Komunistai, tie egzaminatoriai", — rūbinėje kukčiodama piktinosi Zita. „Kryželį nešioji, trenkė man, pamatę ant kaklo pakabintą gintarinį lėktuvo modeliuką ir pavijo", — jeigu tiksliai aš to pokalbio esmę pagavau, — savo skriaudą liejo septyniolikmetė mergaitė. Komunistų čia tai seniai nebėra. Bet šiek tiek ružavi tai esame mes visi, rūbininko žodžiais tuolaikinę Lietuvos žmonių galvoseną aptarė komedijos autorius.

„Kokie jūsų tolimesnės veiklos planai", — dėkodamas už puikią popietę, kalbinu Los Angeles Dramos sambūrio dabartinį režisierių Algimantą Žemaitaitį. Dirbsime. Džiaugiuosi nemažai trečiabangių „įsūnijęs", tad, ir veteranams traukiantis, veiklai ateitis nebloga. Kitais metais sambūrio 50 metų sukakčiai paminėti statysim Algirdo Landsbergio „Penkis stulpus turgaus aikštėje". Lyg ir pasenusi tema, sako „kritikai". Žemaitaitis taip nemano. Žinom, kokie

LB Kultūros tarybos pirm. Marija Remienė (kairėje) ir LA Dramos sambūrio pirm., pastatymo dalies vedėja Ema Dovydaitienė.

NKVD generolai dabar ir jų nei išvengsim, nei atsikratysim, bet kas iš jų išaugs ateity, koks bus jų palikimas, klausė „stulpų" autorius, tragediją rašydamas, berods, 1959 metais. Ar tuos laikus primenantis pastatymas neatkreips dėmesio ir iš tų generolų išaugusio palikimo, kurio visgi dar ir dabar yra, grindė savo sprendimą režisierius.

O jeigu dabartinis LADS telkinys laikysis, ir tokiam sunkiam „stulpų" pastatymui jėgos užteks. Aktoriai geri. „Ji nevaidina, bet gyvena," susižavėjęs Zitos rolę atliekančios Indrajos Šulcaitės vaidyba, kalbėjo mano dešinėje sėdintis žiūrovas. O ji juk pirmą kartą scenoje, pastebi Žemaitaitis. Tokių gabumų nestokojo nė kiti vaidintojai. Liekni, žvalūs, šmaikštūs, judrūs. Nebent tik docentė, pagal charakterį, galėjo būti storesnė, o policininkas-autoritetingesnis, nes dabar jis daugiau panašėjo į akademinį nusikaltimų tyrinėtoją, negu į mums pažįstamą anų laikų urzgiantį buldogą. Panašių juk ir dabar yra.

Šis renginys, be abejo, sėkmingas. Visiems. Už tai reikia padėkoti ir gausiai į spektaklį atsilankiusiems žiūrovams. Tai labai teigiamas, ūpą keliantis jų atpildas ne tik puošniai atjaunėjusiam teatrui, bet ir tokių kultūrinių popiečių nuolatinei organizatorei LB Kultūros tarybos pirmininkei Marijai Remienei, kuri jau keleri metai skundžiasi visuomenės dėmesio stoka savo darbui. Šį kartą renginį ji ruošė „Draugui", kad galėtų bent iš dalies atsilyginti už nuolatinę, kultūros tarybai teikiamą, pagalbą. O dėmesio kultūrai, ypač savos kūrybos, mes dažnai pristingam. Taip pat ir jos puoselėtojams. Tegul šį sykį vispusiškai ir visų išlaikytas egzaminas būna paskata į tokius užmojus ne tik atsitiktinėmis progomis, bet dažniau taip pat atsilieptі. Los Angeles Dramos sambūriui dėkodamas už ilgai neužmirštamą popietę, tikiu kitais metais kuriuo nors laiku tame pačiame Jaunimo centre išvystį tragiškiausią tėvynės laikotarpį primenantį, bent dalinį, jo vaizdelį. Pasenusį, sakote. Ne, niekada. Kam tokios lietuvių tautos kančios pasensta, tas vertas tik pasigailėjimo.

Bronius Nainys

Režisierius Narcizas Burokas (Amandas Ragauskas) ir Zita (Indraja Šulcaitė).

Zita (I. Šulcaitė) ir rašytojas Jonas Anužis — Juozas Pupius.

„Ledi Makbet iš Akmenės" — finalas. Iš kairės sėdi: Edita Kliučinskaitė ir Remigijus Bobina; stovi: Rolandas Žukauskas, Juozas Pupius, Amandas Ragauskas.

Iš pirmojo veiksmo. Rūbininkas — Jurgis Kajota.

Astronomijos observatorija...

Atkelta iš 1 psl.

1852 m. į Pulkovą išvežtas Ramzdeno ekvatorialas, vienas iš Dolondo teleskopų su heliometru, keletas smulkesnių prietaisų. Po 1876 m. žiemą ištikusio gaisro, sunaikinusio pagrindinius stebėjimų prietaisus, Vilniaus observatoriją nutarta apskritai uždaryti. Likusieji teleskopai 1882 m. pradžioje paskirstyti Rusijos Mokslų akademijai, Pulkovo observatorijai, Varšuvos ir Sankt Peterburgo universitetams. Tik patys seniausieji prietaisai ir keturi poriniai Žemės bei dangaus gaubliai, pagaminti 1622 m. ir 1750 m., palikti Vilniaus Senienų muziejui. Miesto tarybai atiteko bokšto laikrodis su jį reguliuojančiu astronominiu Dž. Šeltono laikrodžiu. Pastarasis šiuo metu saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Į Sankt Peterburgo Mokslų akademiją, papildant jos istorinių instrumentų rinkinį išsiųsti 25 instrumentai: du Ramzdeno teodolitai ir sekstantas, Dolondo 5 pėdų ir Kanive 3 pėdų ekvatorialai, Dolondo 10 pėdų teleskopas, Ertelio ratas ir kt. Kartu ir 7,985 knygos. Atskirai Peterburgo universitetui išsiųstas Reichenbacho kartotinis ratas ir kometų ieškiklis, o Pulkovo observatorijai — visi Saulės fotonegatyvai, fotolaboratorijos įranga, mikrometrinis prietaisas bei stebėjimų žurnalai. Į Pulkovo muziejų vėliau pateko didesnioji dalis paskirstytųjų prietaisų. Tačiau II pasaulinio karo metu muziejaus pastatas atsidūrė priešakinėse Leningrado gynybos linijose ir buvo visiškai sugriautas. Varšuvos universitete buvę prietaisai, išskyrus Hardžio ir Lepoto astronominius laikrodžius, po karo laimingai sugrįžo į Vilnių. Deja, čia jais ilgą laiką buvo menkai rūpinamasi. Iš daugiau kaip penkiasdešimties kitados observatorijoje sukauptų teleskopų dabar Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Baltojoje salėje ir observatorijos priestate eksponuojama tik tuzinas. Tačiau ši kolekcija neblogai atspindi svarbiausius astronomijos tyrimo metodų raidos tarpsnius. Senieji teleskopai yra įdomūs ne tik kaip mokslo paminklai; istoriniu požiūriu jie gražiai įprasmina ir dabarties darbų užmojus.

Savo 250-metį Vilniaus universiteto astronomijos observatorija sutinka, vėl apvainikuota dailiuoju barokiniu bokšteliu, su keturiomis armiliarinėmis sferomis ir vėtrune, kurioje spindi mėnulis ir dvi žvaigždės. Tikimasi, kad netrukus bus pradėti restauruoti ir istoriniai prietaisai, kurių rinkiniu mūsų mokslo istorija tikrai gali didžiuotis.

Leidiniai

Kai išėjusieji grįžta į tėvynę

Kaune prieš pat Naujuosius metus spaustuvė „Keturios spalvos" 630 egzempliorių tiražu išleido archyvinių dokumentų leidinį *Išėję sugrįžti*. Šiame leidinyje pateikta medžiaga apie išeivių kultūrinį ir literatūrinį gyvenimą Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944-1950 metais. Leidinį finansavo Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija, parengė Maironio lietuvių literatūros muziejaus Išeivių literatūros skyriaus vedėja Virginija Paplauskienė.

Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM) įkurtas 1936 metais poeto Maironio namuose. Pirmojo muziejaus direktoriaus poeto Bernardo Brazdžionio pastangomis priimtas statutas, kuriame numatyta kaupti visą medžiagą, susijusią su lietuvių rašytojais. Šiuo metu MLLM yra apie 200,000 eksponatų, kurių nemažą dalį sudaro išeivių rašytojų archyvai. Norėdami supažindinti visuomenę su turimais vertingais fondais, ir buvo pradėtas leisti archyvinių leidinių ciklas. Šiame leidinyje pirmą kartą Lietuvos visuomenei plačiai pristatomas išeivių gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944-1950 metais. Nuotraukų, spaudinių, laiškų, knygų, dokumentų, esančių Maironio lietuvių literatūros muziejaus rašytojų archyvuose, pagalba, visuomenei bandoma pristatyti žinomus ir galbūt visai nežinomus išeivijos kūrėjų vardus, atspindėti jų šešerių klajokliškų metų gyvenimą ir kūrybą svetur.

Knygoje septyni skyriai. Pirmajame pateikta istorinė 1944-1950 m. apžvalga, įvykiai iliustruojami rašytojų laiškais, nuotraukomis. Lietuvos inteligentija, atsidūrusi sudėtingose gyvenimo sąlygose, nepasimetė ir ėmėsi atkurinėti gyvenimą tokį, koks jis buvo nepriklausomoje Lietuvoje. Leidinyje kalbama apie švietimą — darželių įkūrimą, gimnazijų ir progimnazijų steigimą, apie Pabaltijo universiteto įkūrimą ir lietuvių jaunimo studijas Vokietijos universitetuose. Atkuriama Žurnalistų sąjunga, leidžiami žurnalai, laikraščiai, knygos. Rašytojai atkuria Lietuvių rašytojų tremtinių draugiją, įsteigia literatūros premijas, organizuoja literatūrines šventes, konkursus. Tremty rengiami literatūros vakarai, įkuriamos teatro grupės, muzikiniai ansambliai, baletas, opera, rengiamos dailės parodos. Steigiamos leidyklos, spausdinamos knygos.... Beveik visi rašytojai išleidžia savo naujas knygas, nemažai pradedančiųjų įsijungė į rašytojų šeimą. Leidinyje cituojami literatūros kritikos straipsniai iš anų metų leidinių. Skelbiamas lyg šiol nepublikuotas rašytojų epistolinis palikimas, kuriame atsispindi skaudi tremtis.

Leidinio skyriuje „Švietimas" pateikiamos žinios apie rašytojus, pedagoginį darbą dirbusius ir studijavusius universitetuose. Jaunieji lietuviai siekė mokslo, studijavo Freiburgo, Innsbrucko, Heidelbergo, Bonnos, Frankfurto universitetuose. Reikšmingu istoriniu įvykiu, puoselėjant pabaltiečių kultūrą, tapo Pabaltijo universiteto įkūrimas Hamburge. Vėliau jis buvo perkeltas į Pinnebergą. Vokietijoje tremties sąlygomis studijavo daugiau nei 2,000 lietuvių jaunuolių. Didelę reikšmę turėjo ir Meno mokyklos „Ecoles des Arts et Metiers" įkūrimas prie Freiburgo universiteto. Mokyklai vadovavo V. K. Jonynas. Čia susirinko Lietuvos dailės žvaigždės — A. Krivickas, A. Valeška, V. Vizgirda, T. Valius, A. ir E. Marčiulioniai, V. Kasiulis, J. Zikaras, A. Galdikas. Vokiečių ir prancūzų kalbas dėstė H. Nagys ir A. Nyka-Niliūnas. Tarp studentų buvo nemažai rašytojų — M. Katiliškis, J. Kaupas, Z. Nagytė-Liūnė Sutema, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys, ir kiti. Buvo išleista 14 meno knygų, surengta nemažai parodų.

Studentiškas gyvenimas buvo dvasingas, nuotaikingas ir kūrybingas. Veikė įvairios organizacijos — ateitininkai, skautų korporacija „Vytis", įsisteigė sambūris „Šviesa", Innsbrucke susikūrė studentų sambūris „Lithuania". Plačiai buvo išvystytas literatūrinis, kultūrinis, muzikinis gyvenimas. Jaunieji gyveno pilnavertį gyvenimą, nors trūko maisto, šilumos bet dvasinis penas sotino sielas.

Knygos skyriuje „Lietuvių žurnalistų sąjungos (LŽS) atkūrimas. Spauda" pasakojama apie du LŽS suvažiavimus, apie įsikuriančią literatūrinę ir kultūrinę spaudą. Įdomu stebėti, kaip spauda skynėsi kelią į skaitytojų širdis, kaip buvo ieškoma naujų temų, kovojama prieš grafomaniją. Stovykliniame gyvenime leista nemažai laikraščių ir žurnalų. Svarbų vaidmenį suvaidino laikraštis *Žiburiai*. Jis ėjo 1945-1949 metais Augsburg. Redagavo J. Vitėnas, vėliau V. Zakarauskas, J. Mikeliūnas, laikraščio literatūros ir kultūros skyriui vadovavo A. Gražiūnas ir L. Žitkevičius. Tai buvo vienas pirmųjų tremtinių laikraščių Vokietijoje. Jis iškart tapo populiarus ir mėgstamas dėl puikios estetinės išvaizdos, gausių iliustracijų, įdomių, išsamių straipsnių kultūros, literatūros, visuomeninėmis temomis. Šio straipsnio autorei pavyko gauti vieno iš laikraščio steigėjo, žurnalisto J. Vaidelio archyvą, kuris suteikė galimybių susipažinti su laikraščio archyvine medžiaga.

Svarbiu istoriniu įvykiu tremtyje tapo žurnalas *Aidai*, Vytauto Bieliausko įsteigtas Munchene 1944 m. Pradžioje tai buvo rotatoriumi spausdintos naujienos dienos informacijai paskelbti. Vėliau šis leidinėlis išsiplėtė iki puikaus literatūrinio žurnalo. Jį redagavo K. Bradūnas. *Aidai* išaugo į platų visaapimantį populiarų leidinį. Stovykliniame gyvenime tai buvo vienintelis žurnalas, daug dėmesio skyręs ir plačiai aprašęs visų meno sričių laimėjimus. Jis spausdino daug kūrybos, recenzijų bei literatūrinio, meninio gyvenimo apžvalgų. Žurnalas gyvuoja iki šių dienų — iš Amerikos persikėlė į Lietuvą ir leidžiamas *Naujojo Židinio* pavadinimu.

Svarbus buvo ir pedagoginio žurnalo *Tremtinių mokykla*

pasirodymas. Čia buvo spausdinami ne tik teorinio pedagoginio pobūdžio straipsniai, bet ir kūrybos, literatūros kritikos straipsnių. Šiame žurnale pasirodė pirmieji reiklūs kritiniai straipsniai apie literatūros gryninimą ir atsiribojimą nuo grafomanijos. Pirmasis šia tema tremtyje prabyla A. Nyka-Niliūnas L. Miškino slapyvardžiu.

Įdomus tremtyje J. Krūmino leistas literatūrinis žurnalas *Gintaras* (medžiagos apie šį žurnalą suteikė žurnalistė S. Narkeliūnaitė, perdavusi J. Krumino ir N. Mazalaitės archyvus). Tremtyje pasirodė modernus, avangardinis žurnalas *Žvilgsniai*, kurį redagavo broliai Mekai, A. Landsbergis, V. Adamkevičius.

Vienas leidinio *Išėję sugrįžti* skyrių pasakoja apie Lietuvių rašytojų tremtyje draugiją (LRTD), kurios įkūrimas buvo svarbus istoriniu požiūriu. Rašytojai įrodė, kad ir svetimoje žemėje galima kurti. Įvyko du LRTD suvažiavimai; priimti nauji nariai. Išleistas stambus leidinys — almanachas *Tremties metai*, buvo įsteigtos ir teiktos premijos už geriausias knygas; įvyko trys iškilmingos literatūrinės šventės. Pirmoji 1947 m. vasario 15 d. Tuebingen, Šilerio muziejuje. Premijos buvo įteiktos B. Brazdžioniui, K. Bradūnui, A. Nykai-Niliūnui, H. Nagiui. Antroji literatūrinė šventė įvyko Fellbach 1948 m. vasario 15 d. Premijas gavo L. Dovydėnas, V. Ramonas, K. Bradūnas, P. Andriušis, F. Kirša. Trečioji įvyko Schwabisch Gmunde lietuvių stovykloje. Premijas gavo J. Jankus, N. Mazalaitė, J. Kaupas, M. Katiliškis.

Maironio muziejuje saugomas S. Santvaro literatūrinis palikimas. Jis — pirmasis LRTD pirmininkas. Nemažą jo palikimo dalį sudaro platus epistolinis archyvas. Iš susirašinėjimo su rašytojais ryškėja jo organizaciniai sugebėjimai, plati visuomeninė veikla. Jis nuolat rūpinosi rašytojų buitimi ir sprendė įvairius organizacinius reikalus.

Skyriuje „Literatūros vakarai. Teatras", atsispindi stovyklinis kultūrinis gyvenimas — ne tik dailės, knygų parodos, literatūros vakarai, bet ir teatro vaidinimai, muzikinis gyvenimas.

Svarbiu istoriniu faktu tapo 1948 m. balandžio 25 d. įvykęs Rebdorfe, skaučių iniciatyva surengtas, lietuvių moterų rašytojų literatūros vakaras.

Rašytojai, aktoriai su literatūrinėmis programomis, rečitaliais keliaudavo po stovyklas. Stasys Pilka 1944 m. pirmasis pradėjo tokias kūrybines keliones. Jis rašo S. Santvarui: „Iš estrados mes primenam, kad yra gyvi mūsų plunksnos žmonės. Miniai tai būtina. Juk ji gali galutinai „sukiaulėti" be knygos, be kitokio meno veikimo. O rašyti šiuo metu, mano manymu, kaip tik reikia. Nuo didelių sukrėtimų turi gimti ir dideli pergyvenimai..."

Svarbų vaidmenį, praskaidrinant tremties buitį, suvaidino ir keliaujanti „Ketveriukė" — Bern. Brazdžionis, S. Santvaras, A. Gustaitis, P. Andriušis.

Tremties sąlygomis atsiradę, teatriniai mėgėjų sambūriai gimė ir vystėsi originaliu būdu: tik aktorių jaunatviškas užsispyrimas, veržlumas, energija padėjo jiems išlikti. A. Škėma viename savo straipsnių, 1947 m. rašo: „Dabar pats laikas susirūpinti tais kadrais, kurie nuolatos primins svyruojantiems tautiečiams, kad Lietuva — didvyrių žemė. Viena reikšmingiausių to kadro flangų bus aktoriai. Ar nereiktų truputėlį ir palepinti šituos žmones, sudaryti jiems išimtinas sąlygas, vis dėlto jie nešioja savy stebuklingas kibirkštis, ir tos kibirkštys uždega ne vieną skeptišką širdį". Tarp žymių aktorių buvo nemažas būrys rašytojų — A. Škėma, J. Blekaitis, S. Pilka, A. Rūkas, Alė Sidabraitė-Petrauskienė, B. Pūkelevičiūtė ir kt.

Vokietijoje susibūrė nemažai teatrinių grupių. Vienos buvo nedidelės ir gyvavo trumpai, kitos didesnės, profesionalai gastroliavo po įvairias stovyklas. Stambiausi vienetai. „Aitvaro" teatras, pastatęs nuotaikingą A. Rūko „Bubulį ir Dundulį", tai ir „Ažalynas", Augsburgo lietuvių dramos teatras, o ir vėliau susikūręs literatūrinis kabaretas „Klumpė".

Lietuvių tremtinių stovyklose būrėsi pajėgūs muzikiniai kolektyvai, buvę priversti nutraukti savo veiklą Lietuvoje — atsikūrė tautinis ansamblis „Čiurlionis", tautinis ansamblis „Dainava", „Lietuvių tautinis ansamblis". Jie dažnai koncertavo išeivijos klausytojams, savo profesionalumu žavėjo ne tik lietuvius, bet ir Vokietijos gyventojus, prancūzų, amerikiečių karius. Ansambliuose buvo statomi ir muzikiniai vaidinimai.

Skyriuje „Leidyklos" pasakojama apie tremties sąlygomis įsikūrusias leidyklas, kurių dėka buvo leidžiama mokyklinė, taip pat grožinė literatūra. Produktyviausia buvo leidykla „Patria", kurią dar 1939 metais Vilniuje įkūrė J. Lenktaitis ir tuoj po karo atkūrė Tiubingene. Buvo įsteigtos leidyklos „Sudavija", „Venta", „Atžalynas", „Tėviškė", „Aistia", Povilo Abelkio ir kitos. Sunkiomis vargingomis sąlygomis gimdavo naujos knygos.

Rašytojai, radę laisvą valandą ir ne visada ramų kampelį — kūrė. Beveik visi rašytojai išleido savo naujas knygas, pradžiugino ir daug žadantys debiutai. Rašytojai neturėjo normalių kūrybos sąlygų, tačiau rašė. J. Jankus laiške A. Vaičiulaičiui mini: „Žmogaus būde yra viena nuostabiai puiki savybė: mokėti baisiai daug siekti ir sugebėti labai mažu pasitenkinti"; kitame laiške teigia, kad „rašyti ir ant kelmo galima..."

V. Krėvė-Mickevičius laiške S. Santvarui džiaugiasi plunksnos brolių kūryba: „Aš jau seniai džiaugiuosi, kad mūsų kūrėjai tiek subrendo ir pateikė tokios aukštos vertės kūrinių, jog šiandien galima tik didžiuotis. Vargas ir skausmas, kuriuos teko patirti, išugdė mus, pagilino mūsų sielas ir davė tokių vaisių, jog literatūros srityje prilygom kitoms tautoms, kurios iki šiol pirmavo..."

Leidinį *Išėję sugrįžti* užbaigia skyrius — „Rašytojų kūryba". Čia pateikiamos autorių nuotraukos, rankraščiai, laiškai, kritikos straipsnių ištraukos, išleistos knygos. Pateikiama medžiaga apie Vydūną, V. Krėvę, J. Augustaitytę-Vaičiūnienę, S. Santvarą, Bern. Brazdžionį, K. Bradūną, A. Nyką-Niliūną, H. Nagį, H. Radauską, M. Katiliškį, Liūnę Sutemą, J. Jankų, J. Blekaitį ir kt. Simboliškomis tampa Algirdo Landsbergio nuotraukos, kuriuose užfiksuotas jis su šeima plaukiant laivu į JAV.

Pranašingai nuskamba Bernardo Brazdžionio laiškas A. Vaičiulaičiui, rašytas 1949 m. per Velykas „...Prisikėlimą tikiu. Ir baisiai noriu jo sulaukti. Žmogaus širdy, pasauly ir tėvynėj. Ir tik dėl to netrukus skirsiuos su Europa, kad tikrai sugrįžčiau į Prisikėlusią Lietuvą. Nes čia daug kas dar turi persirgti tais raudonais raupais. O Viešpaties ranka skaudi ir teisinga. Jo planai painūs ir nežinomi niekam pasauly, ir jo keliai niekam neįskaitomi — nei žvaigždynuos, nei kalnų viršūnėse, nei jūrų gelmėse. O jo ženklų, deja, nesuprantam. Bet stebuklas įvyks. Ir dėl to plaukiu su šeima ir su kitais lietuviais į kitą Atlanto pusę, kad jo laukčiau su ašara, ir su pasiilgimu. Ir be baimės..."

Archyvinių dokumentų leidinys *Išėję sugrįžti* nėra išsami ir plati studija apie išeivių gyvenimą Vokietijoje ir Austrijoje 1944-1950 m. Leidinio parengimas ir išleidimas buvo įspraustas į griežtus laiko rėmus (reikėjo parengti per itin trumpą laiką), jis buvo numatytas tik 100 puslapių apimties. Šiame leidinyje panaudota tik nedidelė dalis Maironio lietuvių literatūros muziejaus fonduose saugomos to laikotarpio medžiagos. Rašytojų archyvai bus tyrinėjami ir skelbiami atskirais leidiniais.

Nuoširdžiai dėkoju rašytojų artimiesiems: žmonoms, giminėms, draugams, kitiems asmenims, atradusiems jėgų išsiskirti su širdžiai brangiomis relikvijomis perduodant jas į Lietuvą, į Maironio lietuvių literatūros muziejų. Širdingi padėkos žodžiai skiriami A. Santvarienei, J. Vaičiulaitienei, rašytojui J. Jankui, jo marčiai Danutei, P. Orintaitės vyrui K. Janutai, N. Baronienei, G. Radžiuvienei, B. Žaliui, L. Šimkutei, Alei Rūtai, A. Šešplaukiui-Tyruoliui, K. Bradūnui, K. Almenui, Bernardo Brazdžionio šeimai, A. T. Antanaičiui, E. Pilkienei, Liūnei Sutemai, J. Švabaitei-Gylienei, A. Nykai-Niliūnui, J. Blekaičiui, R. Mažeikai ir daugeliui kitų. Nuoširdžiai dėkoju Putnamo „ALKos" archyvo vadovybei, A. Mackaus knygų leidimo fondui, jo administratoriui G. Vėžiui už perduotas archivalijas, vertingas knygas, spaudinius.

Ypatingus padėkos žodžius noriu tarti Lituanistikos tyrimo ir studijų centro vadovui prof. Jonui Račkauskui bei archyvų direktorei Skirmantei Miglinienei už suteiktą galimybę stažuotis pusę metų jų turtingose valdose. Jų puikiai tvarkomame ir prižiūrimame LTS centre radau daug vertingos medžiagos, kurią galėjau panaudoti savo darbe, rengiant leidinį bei parodas. Man buvo suteikta unikali galimybė iš arčiau susipažinti su rašytojais, tiesiogiai bendrauti, kalbėtis apie jų gyvenimą ir kūrybą.

Visiems padėjusiems tariu nuoširdų — ačiū.

Virginija Paplauskienė
Maironio lietuvių literatūros muziejaus išeivių literatūros skyriaus vedėja

Lietuvos teatro keliai

Gražina Mareckaitė

Nors Lietuvos padangėje nuolat ūžauja politinės audros, apačioje, pažemiais tyliai krebžda darbo pelės ir nepailstančios skruzdės. Krebžda, neša po šapelį — žiūrėk, jau ir kalnelį sunešė, jau ir svarbų darbą nuveikė.

Vienas tokių darbų — tai dviejų *Lietuvių teatro istorijos* tomų išleidimas. Pirmoji knyga, apimanti 1929-1935 m. laikotarpį, išėjo 2000 m., antroji knyga — 1935-1940 m. pasirodė 2002 m., pabaigoje. Knygą išleido Kultūros, filosofijos ir meno institutas pagal Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio programą. Išnykstančio, jokiu materialiu pavidalu neišliekančio meno sisteminimas ir perteikimas — unikalus teatro istorikų triūsas, paremtas vien rašytinės medžiagos studijavimu, moksline bei menine teatrologo intuicija. Geresnėje padėtyje buvo senosios kartos teatro istorikai Vytautas Maknys, per vargus išleidęs *Lietuvių teatro raidos bruožus* (1979 m.), bei Antanas Vengris, parašęs tomą *Lietuvių teatras. 1918-1929*. (Išleista 1981 m.) Jiedu gyveno dar ir prieškario laikais, abu lankė Balio Sruogos teatro seminarą, savo akimis matė Kauno teatro spektaklius ar bent iš arti girdėjo, skaitė apie daugelį to meto teatrinio meno įvykių, pažinojo lietuvių teatro pagrindų kūrėjus.

Tačiau savo biografijų ir amžiaus pranašumą šiems teatro istorikams buvo nelengva panaudoti, nes sovietinės Lietuvos ideologams buvo neparanku atskleisti turtingą nepriklausomos Lietuvos meninį gyvenimą, ypač Valstybės teatro visavertį pavidalą ir jo kūrėjų likimus, todėl visų pirma buvo kuriama „tarybinio teatro" istorija, vis stumiant į šalį „buržuazinį teatrą". Buvo daug įtampos, nesklandumų bei įvairiausių pasistumdymų, organizuojant ir perorganizuojant scenos meno tyrinėjimo darbus. O laikas nenumaldomai bėgo, praeitis vis tolo, tačiau kalbėti apie daugelį Lietuvos scenos veikėjų buvo galima tik puse lūpų, o apie pasitraukusius į Vakarus teatralus nė užsiminti neleidžiama. Be to, žiūrėdamas pro „socialistinio realizmo" akinius, teatro istorikas ne ką tegalėjo ir pamatyti...

Ačiū Dievui, po 1990 m. šie darbai pajudėjo, ir šiandieną Lietuvos teatro istorijos knygos jau guli ant stalo. Šią monografiją parašė autorių kolektyvas: Irena Aleksaitė, Audronė Girdzijauskaitė, Rasa Vasinauskaitė, Vytautė Markeliūnienė, Helmutas Šabasevičius, Dovydas Judelevičius,

Nukelta į 4 psl.

Aktorius Ipolitas Tvirbutas — Skirgailos vaidmenyje. Maironio dramoje „Vytautas pas kryžiuočius", 1925 m.

Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000

Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vedėja Silvija Vėlavičienė, po 12 metų darbo, vargo ir pasišventimo, užbaigė knygą *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000 m.* Jos padėjėjos-sudarytojos: Birutė Poškutė ir Eglė Karalienė. Tai tikrai milžiniškas darbas, kuris buvo pradėtas, Lietuvai vos atgavus nepriklausomybę. Sovietiniais laikais LNMM biblioteka turėjo vos porą šimtų išeivijos leidinių. Daugiau gal turėjo Vilniaus universitetas, bet nei Kauno, nei Šiaulių, nei Klaipėdos bibliotekos nedaug žinojo apie išeivijos leidinius. Lietuviai mokslininkai, norėdami sužinoti, ką išeivijos mokslininkai galvojo ir rašė, neturėjo galimybių prieiti prie medžiagos, išleistos Amerikoje, Kanadoje, Vokietijoje, Anglijoje, Australijoje ir kitur. 1991 m. kovo 11 d. paskelbus nepriklausomybę, prasidėjo gan intensyvus darbas tarp Lietuvos ir išeivijos mokslinių institucijų. Turbūt, iš mokslinės pusės, pirmąjį žingsnį žengė dr. Vladas Bulava, Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNMMB) direktorius, kuris apsilankė Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (LTSC) Čikagoje ir konkrečiai susitarė dėl bendradarbiavimo bei mokslinio darbo išeivijos lituanistikos lobyne. Tai nebuvo lengvas žingsnis nei LTSC nei LNMM bibliotekai, nes ateitis nebuvo aiški. Vis dėlto LTSC ir LNMMB pradėjo glaudžiai bendradarbiauti.

Visų pirma dr. V. Bulava atsiuntė į Lituanistikos tyrimo ir studijų centrą Renatą Blagnienę, kuri padėjo LTSC kataloguoti Pasaulio lietuvių archyvo knygų rinkinius. Labai greitai paaiškėjo, kad vienos kataloguotojos neužtenka tokiam milžiniškam katalogavimo darbui. Su dr. V. Bulavos pritarimu, į Lituanistikos tyrimo ir studijų centrą darbą tęsti atvyko daug M. Mažvydo bibliotekos darbuotojų. Katalogavimo eigoje pasirodė, kad reikia paruošti išsamų visos lietuvių išeivijos leidinių katalogą-bibliografiją. Į šį darbą su dideliu entuziazmu įsijungė Silvija Vėlavičienė. Su ja Lituanistikos tyrimo ir studijų centras bendrauja daugiau kaip dvylika metų. Jos ir dr. V. Bulavos sutikimu bei prašymu, į Mažvydo biblioteką Lituanistikos tyrimo ir studijų centras persiuntė daugiau kaip 450 tonų knygų. Tada S. Vėlavičienė ir dr. V. Bulavas sutarė, kad reikia paruošti, dabar jau 2002 metais išleistą, išeivijos spaudos bibliografiją.

Silvija Vėlavičienė Lituanistikos tyrimo ir studijų centre lankėsi du kartus registruodama, kas sukaupta LTSC lietuvių archyve. Jau 1993 metais M. Mažvydo biblioteka ir Lituanistikos tyrimo ir studijų centras išleido *Lietuvių išeivijos knygos 1945-1992 — bibliografinį sąrašą.* Bibliografijoje yra 215 puslapių, kur apibūdinamos išeivijos knygos.

Kai šis kontrolinis sąrašas buvo išleistas, tuomet galėjome bendromis jėgomis ieškoti, žiūrėti ir rinkti tai, ko abiem — LNMMB ir LTSC — trūko. Tu darbų rezultatas yra šiuo metu išėjusi bibliografija, kuri nebūtų pasirodžiusi be Lituanistikos tyrimo ir studijų centro 12,000 litų paramos spausdinimo išlaidoms iš dalies padengti. Knygos išleidimą taip pat parėmė Lietuvos Kultūros ministerija.

Knygos pratarmėje S. Vėlavičienė pateikia gal svarbiausią priežastį šio tomo sudarymui: „Augantis visuomenės poreikis pažinti už Lietuvos ribų sukurtą intelektualinį turtą ir būtinybę sujungti dvi prievartos būdu išskirtas tautos kultūros dalis skatino pradėti rengti retrospektyviąją išeivijos leidinių bibliografiją, tokiu būdu užpildant lietuviškosios spaudos bibliografijos spragą. Renkant medžiagą naudoti visi žinomi išeivijos spaudos bibliografijos leidiniai, tačiau tenka pripažinti, kad ir atkakliausiems išeivijos spaudos bibliografams sunkiai sekėsi surinkti ir suregistruoti leidinius ne tik iš įvairių pasaulio kraštų, bet ir iš kai kurių JAV vietovių, todėl išsamios lietuviškos spaudos bibliografijos parengimas tebėra itin sunkus uždavinys".

Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000 m. — 755 psl., kietais viršeliais. Joje suregistruota 6,475 išeivijos lietuvių leidinių. Ją galima įsigyti Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (5600 S. Claremont Ave., Chicago, IL 60636-1039, tel. 773-434-4545, el. paštas lithuanianresearch-@ameritech.net). Kaina — 52 dol., persiuntimas — 6 dol. Kiekvienas leidinys kruopščiai, profesionaliai aprašytas ir registruotas. Leidiniai aiškiai parodo, kiek darbo atlikta, kiek pastangų įdėta tautos ir kalbos išlaikymui. Bibliografijoje suregistruoti leidiniai pagal Lietuvos katalogavimo dėsnius. Paskirtys yra pažymėtos pradžioje: (O) Bendrasis skyrius (mokslo ir kultūros dalykai, spauda, knygotyra, enciklopedijos, žinynai, periodika ir pan.) — 217 pozicijų, (1) Filosofija, Psichologija — 80 pozicijų, (2) Religija, Teologija — 1,111 pozicijų, (3) Visuomenės mokslai, — 1,156 pozicijos, (5) Matematika, Gamtos mokslai — 40 pozicijų, (6) Taikomieji mokslai, Medicina, Technika — 167 pozicijos, (7) Menas, Fotografija, Žaidimai, Sportas — 1,111 pozicijų, (8) Kalbotyra, Filologija, Grožinė literatūra, Literatūros mokslas — 2,079 pozicijos, (9) Geografija, Biografijos, Istorija — 506 pozicijos. Po pagrindinių skyrių yra asmenvardžių rodyklė — tai virš 70 puslapių smulkiai suregistruoti visi leidinių autoriai, sudarytojai, redaktoriai, paruošėjai, iliustratoriai ir t.t. Svarbiausia, kad ne tik autoriai, redaktoriai ar sudarytojai nurodomi, bet pvz., Švėkšnos istorijos knygoje, kurią sudarė A. Rugytė, yra išvardinti net visi straipsnių autoriai. Taip pat įtraukiamos Mokslo ir kūrybos simpoziumų programos ir t.t.

Autorė pratarmėje dėkoja visiems, kurie jai padėjo šią knygą paruošti: „Šio darbo nebuvo įmanoma imtis be išeivijos kultūrininkų talkos bei pritarimo. Didžiausios padėkos nusipelno Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje vadovas prof. dr. Jonas Račkauskas, sudaręs sąlygas dirbti Pasaulio lietuvių archyve, visokeriopai skatinęs bibliografijos rengimą. Ypač daug žinių gauta ir pritarimų sulaukta iš šviesaus atminimo Česlovo Grincevičiaus bei istoriko, bibliografo Jono Dainausko. Ne kartą yra konsultavę rašytojai Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, Kazys Bradūnas. Nuolatiniais talkininkais tapo Stasys Džiugas, Edmundas Jasiūnas, Regina ir Viktoras Kučai, Jonas Variakojis, dr. Vincas Bartusevičius, dr. Rapolas Krasauskas, dr. Juozas Kriaučiūnas, dr. Rasa Mažeikaitė, Irena Šernaitė-Meiklejohn, Kazimieras ir Marija Barėnai".

Ši knyga — tai paminklas lietuviams išeiviams, kurie karo audros taip skaudžiai toli nublokšti už tėvynės ribų, per visus sovietų okupacijos metus dirbo lietuvišką darbą ir kovojo išlaikyti lietuvybę. Padėka ir pagarba Silvijai Vėlavičienei, kuri dirbo, rūpinosi ir paruošė ne vien reikšmingą, bet ir reikalingą knygą.

Dr. Jonas Račkauskas

Lietuviškos prozos rinktinė vokiškai

Praėjusio rudens tarptautinėje Frankfurto knygų mugėje išstatytos lietuvių autorių knygos tebesklinda po Europą. Jų atgarsis ypač ryškus vokiškai kalbančiose šalyse. Tai didele dalimi vieno žmogaus nuopelnas.

Salzburgietis literatūros kritikas ir vertėjas Cornelius Hell, 1984-1986 metais dėstydamas vokiečių kalbą Vilniaus universitete, išmoko „sunkią ir senobinę" lietuvių kalbą ir, kaip kadais Eretas, pamilo Lietuvą. Jis paruošė pirmąją lietuviškos prozos rinktinę vokiečių kalba, kuri pasirodė lemtingaisiais, 1991 m. O pernykštės Frankfurto mugės išvakarėse išėjo jo išverstos ir suredaguotos lietuviškos prozos antologija *Meldung ueber Gespenster* (Pranešimas apie vaiduoklius).

Antologija suskirstyta į penkias dalis: „Dabartis" (Šerelytė, Kunčinas, Erlickas, Zingeris, Vilimaitė, Kunčius, Ivaškevičius, Juknaitė); „Egzilis" (Katiliškis, Landsbergis, Meras); „Sovietmetis" (Ramonas, Gavelis, Ivanauskaitė, Granauskas, Šaltenis); „Tarpukaris" (Savickis, Tarulis); „Carų laikmetis" (Vienuolis, Žemaitė).

Ši rinktinė bematant susilaukė plataus atgarsio vokiečių, austrų ir šveicarų spaudoje. Sklaidydami salzburgiškės leidyklos Otto Mueller Verlag prisiųstas recenzijas, patiriame, kiek mažai tose šalyse težinota apie Lietuvą ir jos raštiją.

Tai „nežinoma žemė, — rašo WNP Pressedienst. — Artimas kaimynas su sena istorija, bet toks svetimas, lyg būtų iš kito kontinento". Kito recenzento žodžiais: „Kilo klausimas, ar iš viso yra tokia lietuvių literatūra?" (Tie pasisakymai nenustebina — lankantis Vokietijoje ar skaitant jos spaudą sovietiniu laikotarpiu, dažnai tekdavo išgirsti, jog tie „Litauer" esantys „Sowjet Russen".)

Recenzentus ypač domina sovietinės okupacijos poveikis. Pasak vieno, Gavelio novelėje, kuri suteikė knygai pavadinimą, „žingsnis po žingsnio atskleidžiamas nusikaltėliškos sistemos žmonėse įdiegtas moralinis supuvimas... vyrų, moterų, naikinimas... Autoriai atskleidžia dar atvirą karščiuojančią žaizdą. Priespaudos metų, medžiaginio ir dvasinio skurdo neįmanoma (bematant) pašalinti nepriklausomybės paskelbimu" („Die Furche").

Kritiškiausias, nors aplamai palankus, pasisakymas pasirodė mėnraštyje *Kommune.* Anot recenzento, antologijos padalinimas į penkis laikmečius skaitytojams nesąs labai naudingas, nes pirmieji trys laikmečiai taip glaudžiai susiję, jog rašytojai, kaip, pvz., Tomas Venclova, gali priklausyti visiems trims. *Kommune* pasigenda išsamesnio miesto gyvenimo aprašymo ir vadinamosios „Aštuntosios kartos" autorių, kurie taip gausiai emigravo, jog jie taip pat vadinami „dezertyrų karta". Postmodernizmas ir naujasis „Coolness" (tas neišverčiamas žodis jau yra įsipilietinęs vokiečių kalboje) esantys menkai atstovaujami; nėra tekstų apie „naujuosius prieštaravimus". Todėl antologija esanti „per daug įsipareigojusi oficialiajam kanonui". Tačiau ir ši atranka „solidi".

Susitelkę į tos paslaptingosios, egzotiškosios Lietuvos praeitį, recenzentai tik prabėgom užsimena apie novelių estetinį, literatūrinį pobūdį. *Tiroler Zeitung* pamini, jog 20 autorių stilių ir požiūrių įvairovė suteikia „Europos viduryje esančios, bet čia dar nežinomos šalies daugiasluoksnį vaizdą". Dažniausiai linksniuojami lietuvių autoriai: Czeslaw Milosz, Tomas Venclova, Ričardas Gavelis, Jurgis Kunčinas, Renata Šerelytė. Primenama, jog garsusis dadaizmo-siurrealizmo eros paryžietis poetas Guillaume Apollinaire gimė ne Lenkijoje, kaip dažnai tvirtinama, bet Lietuvoje.

Tai tik pirmoji vokiškųjų komentarų banga. Bet ir jie paliudija, kiek daug vienas talentingas ir ryžtingas Lietuvos bičiulis gali nuveikti, atskleidžiant vokiškosios užmaršties uždangą.

A. Landsbergis

Mstislavas Dobužinskis. „1831 metai" — Emilijos Platerytės kostiumo eskizas.

„Stone Soup" teatro aktoriai, suvaidinę A. Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje" 2002 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn.

Dramaturgas Algirdas Landsbergis su „Stone Soup" ansambliu kalbasi su publika po „Penkių stulpų" spektaklio 2002 m. rugsėjo mėn.

Tautos teatro plakatas Vydūno dramai „Žvaigždžių takai", 1924 m.

Lietuvos teatro keliai

Atkelta iš 3 psl.

Egidija Kaulakytė ir šių eilučių autorė — Gražina Mareckaitė. Apimta visi scenos meno žanrai ir rūšys (drama, opera, baletas), įtraukti visi, ligi 1940 m. okupacijos Lietuvoje veikę teatrai, valstybiniai ir nevalstybiniai, taip pat yra to laikotarpio dramos aktorių, operos dirigentų, solistų, baleto artistų žinynas, pateiktos trumpos jų biografijos, spektaklių bei vaidmenų sąrašai. Kai kurių artistų vaidmenų sąrašas (vien ligi 1940 m.) užima keletą knygos puslapių — Petro Kubertavičiaus, Stasio Pilkos, Henriko Kačinsko, tuo tarpu talentingojo Algirdo Jakševičiaus kūrybinis kelias telpa pusėje puslapio...

Dr. Irena Aleksaitė plačiai ir giliai analizuoja iškiliųjų menininkų: Andriaus Olekos Žilinsko, Romualdo Juknevičiaus režisūrą. Nušviečiama Šiaulių ir Klaipėdos teatrų veikla. Tikra šių knygų puošmena — skyriai apie scenografiją (juos parašė Audronė Girdzijauskaitė). Juose giliai analizuojama lietuvių scenografijos raida, leidinį puošia puikios spalvotos iliustracijos — kostiumų bei dekoracijų eskizai. Garsiausi Lietuvos dailininkai — Stasys Ušinskas, Antanas Gudaitis, Liudas Truikys, Adomas Galdikas, Kazys Šimonis ir daugelis kitų, jų tarpe ir pasaulinės šlovės menininkas Mstislavas Dobužinskis, du dešimtmečius kūrė dekoracijas bei kostiumus dramos, operos ir baleto spektakliams Kauno, taip pat Šiaulių bei Klaipėdos teatrams. Taigi, šis menkai tyrinėtas dailės palikimas — didelis Lietuvos turtas.

Dabar, turėdami tvirtesnį mokslinį istorinį lietuvių teatro pamatą, galime giliau įprasminti bei apmąstyti ir šiuolaikinių Lietuvos teatro menininkų kūrybą.

Prie daugelio *Lietuvių teatro istorijos* dvitomyje minimų scenos menininkų pavardžių pažymėta: mirė Detroite, mirė Beverly Hills, mirė Sunny Hills, mirė New York , Pennsylvanijoje ir t.t. Kai kurių, kaip Richardo Kramerio, Edvardo Kaštauno ir kt., likimai, mirties aplinkybės ir vieta nežinomos. Nežinomi ir daugelio jų darbų liudijimai. Taigi, ateities teatro istorikų dar laukia didelis „pėdsekių" darbas, tyrinėjant mūsų scenos meno šaltinius, versmes ir kelius, nusidriekusius istorijos toliuose ir pasaulio platybėse.